

Dil Bilgisi Üzerine Açıklamalar

Doç. Dr. Sedat BALYEMEZ

12. Baskı

Doç. Dr. Sedat BALYEMEZ

DİL BİLGİSİ ÜZERİNE AÇIKLAMALAR

ISBN 978-605-318-369-3

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2024, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

1. Baskı: Ocak 2016, Ankara

12. Baskı: Ağustos 2024, Ankara

Yayın-Proje: Zeynep Güler

Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan

Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler/Ankara

Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 51818

Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50

Dağıtım: 0312 434 54 24

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Doç. Dr. Sedat BALYEMEZ

1979 yılında Malatya / Doğanşehir’de doğdu. 2000 yılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili bilim dalında yüksek lisans (2004) ve doktora (2011) öğrenimini tamamladı. 2000 yılından 2012’ye kadar Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yaptı. 2012 yılında MEB’deki görevinden ayrılarak Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesinde çalışmaya başladı, hâlen bu kurumdaki görevini sürdürmektedir.

ORCID No: 0000-0002-5908-9690

ÖN SÖZ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve hayatımıza girmesi, hem bilgiye ulaşmayı hem de bilgiyi paylaşmayı kolaylaştırdı. Eskiden birkaç kişiyle yüz yüze yapılan mesleki tartışmalar, İnternet ortamındaki e-posta gruplarına ve forum sitelerine taşındı. Çeşitli alanlarda olduğu gibi dil bilgisi alanında da birçok forum sitesi açıldı. Bu sitelerde dil bilgisine ilişkin yanlış veya eksik bilgilerin paylaşıldığını görünce sorumluluk gereği tartışmalara katılmaya ve aktif bir katılımcı olmaya başladım. Başta öğretmenlerimiz olmak üzere birçok kişinin dil bilgisine ilişkin binlerce sorusuna bilgimin yettiği ölçüde cevap vermeye çalıştım.

Bu tartışmalar sayesinde dil bilgisinin sorunları, okullarımızdaki dil bilgisi öğretimi ve öğretmenlerimizin dil bilgisi alan yeterliliği hakkında gözlemlerde bulunma fırsatını yakaladım. Dil bilgisi alanında hem büyük bir bilgi eksikliği hem de büyük bir karmaşa ortamı olduğunu fark ettim. Dil bilgisindeki bazı konularda araştırmalara, bilimsel çalışmalara ve akademisyen görüşleri yerine ÖSYM'nin veya dershanelerin görüşlerine önem verildiğini gördüm. Öğretmenlerimiz haklı olarak ÖSYM ne derse onu anlatıyordu ama anlattığı bu bilginin doğru olduğu konusunda da birçok öğretmenimizin şüphesi yoktu. Anlatılan bu bilgilerin bazılarının aslında yanlış olduğu yönünde öğretmenlerimiz ve öğretmen adaylarımız ikna edilebilirse değişimin ve doğruya ulaşmanın daha kolay olacağına ilişkin umudumu hiç kaybetmedim. Tartışılan bazı konuları, değerli hocam Prof. Dr. Leyla KARAHAN ile de zaman zaman paylaşıyor ve neler yapılması gerektiği hakkında görüşüne başvuruyordum. Hoca'm bana her seferinde "Düzelir, siz düzeltereksiniz, sen düzeltereksin." derdi. Yine, bu tartışmalar boyunca fark ettim ki ders kitaplarındaki konu sıralaması doğrultusunda her yılın aynı dönemlerinde forum sitelerine aynı sorular soruluyor; her yıl aynı konuda araştırma yapılıyor. İnternet ortamına girilmiş bir bilgi, maddi anlamda kaybolmuyor ama bir çeşit bilgi kirliliğine maruz kalıp bu bilgi kirliliği içinde değerini ve etkisini yitiriyor. Bu durum, beni "Başka neler yapılabilir?" düşüncesine itti ve "dil bilgisinde akla takılması muhtemel konulara ilişkin açıklamaları içeren bir kitap hazırlama" fikri, işte o zaman doğdu. Evet, öğretmenlerimiz ilgili bölümlerden başarıyla mezun olarak öğretmen oluyordu ama bazı konularda bilgi eksikliğimizin olması hepimiz için normaldi. Önemli olan bu konuda bir şeylerin yapılmasıydı.

Gerek öğretmenlik yaptığım yıllardaki gerekse de sonraki yıllardaki gözlemlerim ve tecrübelerim sayesinde bir öğretmenin dil bilgisi anlatırken nelere dikkat etmesi gerektiği, dil bilgisi öğretimimize yerleşmiş yaygın yanlışlıkların neler olduğu üzerinde düşünme ve araştırma yapma imkânım oldu. Hem bu araştırmalarımın sonuçlarını hem de dil bilgisi alanındaki yeni yaklaşımları öğretmenlerimizle ve öğretmen adaylarımızla paylaşmak istedim. ***Dil Bilgisi Üzerine Açıklamalar***, işte bu paylaşma isteğinin bir ürünüdür. Bir öğretmenin meslek hayatı boyunca karşılaşacağı birçok soruya bilimsel cevaplar bulabileceği bir kitap hazırlamaya çalıştım; yararlı olacağını umuyorum.

Bir kitap, “akademik birikim” ve “maddi-manevi destek” olmak üzere iki temel ayak üzerinde yükselir ve her iki ayak da teşekkürü hak eder. Başta değerli hocam Prof. Dr. Leyla KARAHAN olmak üzere yüksek lisans ve doktora öğrenimim boyunca kendilerinden ders alma imkânı bulduğum Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN, Prof. Dr. Fatma ÖZKAN, Prof. Dr. Çetin PEKACAR, Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU, Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL ve Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU'na teşekkürlerimi, saygılarımı iletiyorum. Akademik birikimimde en büyük katkı, mezunu olmakla her zaman gurur duyduğum Gazi Üniversitesinin değerli hocalarından gelmiştir. Bu kitabın doğruları hocalarımdır; yanlışları benimdir.

Kendilerinden ders alma imkânım olmasa da çalışmalarından sıklıkla yararlandığım Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY, Prof. Dr. Efrasiyab GEMALMAZ, Prof. Dr. Sa-dettin ÖZÇELİK, Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ, Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA, Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Prof. Dr. Nurettin DEMİR, Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN, Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN, Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM, Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN ve Prof. Dr. Mehmet ÖZ-MEN'e de teşekkür borçluyum, eserlerinden çok şey öğrendim. Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE, hem eserlerinden yararlandığım hem de aynı kurumda çalışmanın verdiği cesaretle sık sık odasına gidip sorular sorduğum değerli bir bilim adamıdır ve büyük bir teşekkürü hak etmektedir. İlerleyen yaşına rağmen çalışmaktan hiç vazgeçmeyen Hocaların Hocası Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, sonsuz teşekkür ve saygıya lâyıktır. Çalışmalarıyla Türk dilinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuş, adını burada sayamadığım daha birçok bilim adamı bulunmaktadır; hepsine teşekkür ediyorum çünkü hepsinden bir şeyler öğrendim.

Çalışkanlığı, azmi ve idealistliği örnek alınacak değerli bir bilim adamı olan Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Firdevs GÜNEŞ, kitabın yazım sürecinde beni hep cesaretlendirdi ve basımı konusunda desteğini hiç esirgemedi. Sonsuz desteği ve bana olan güveni için kendisine minnetlerimi sunuyorum.

Pegem Akademinin değerli yönetimine ve personeline de basım sürecindeki titiz, disiplinli çalışmalarından dolayı teşekkür ediyorum.

Kuşkusuz ki bu zorlu süreç boyunca en büyük desteği ailemden aldım. Sevgili eşim Betül ve güzel kızım Begüm, en sıcak teşekkürü size gönderiyorum.

Sedat BALLYEMEZ
ORCID No: 0000-0002-5908-9690
Bartın, 2016

2. IX. 1930

Millî his ile dil arasın-
daki bağ çok kuvvetlidir.
Dilin millî ve zengin
olması millî hissin in-
kişifinde başlıca müessirdir.
Türk dili, dillerin en zengin-
lerindedir; yeter ki bu dil,
şuurla işlensin..

Ülkesini, yüksek istik-
lâlini korumovsini bilen
Türk milleti, dilini de
yabancı diller boyundü-
rliğinden kurtarmalıdır..

Gazi M. Kemal

Türk dili, dillerin en zenginlerindedir;
yeter ki bu dil, şuurla işlensin.

*Bu kitabı -kızı olan her babanın yapacağı gibi-
sevgili kızım Begüm'e ithaf ediyorum.*

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	v
Giriş.....	xvii

1. BÖLÜM SES BİLGİSİ

Seslerin Sınıflandırılması	1
Ünlülerin Sınıflandırılması	2
Ünsüzlerin Sınıflandırılması.....	3
Ses Olayları.....	3
Yardımcı Ünsüzler Hakkında	4
“y, s, ş, n” Harflerinin Tamamı Kaynaştırma Harfi midir?	4
Zamir n'si (Prominal n)	8
/y/ mi Gelmeli /n/ mi?	10
Ünlü Düşmesinde Kaynaştırma Ünsüzü	13
Su ve Ne Sözcüklerinin Durumu	14
Ses Düşmeleri	16
Ünlü Düşmesi.....	16
Ünsüz Düşmesi.....	18
Ünsüz Sertleşmesi (Titreşimsizleşme) – Ünsüz Yumuşaması (Titreşimlileşme).....	20
Sadece Konuşma Dilinde Geçerli Olan Ses Olayları	23
Tamamlanmış Ses Değişmeleri.....	24
Ses Uyumları	25
Ünlü – Ünlü Uyumları	26
“Büyük Ünlü Uyumu” – “Küçük Ünlü Uyumu” Terimleri Nereden Geliyor?	28
Ünsüz – Ünsüz Uyumu	29
Ünlü – Ünsüz Uyumu.....	30
Alıntı Kelimelerdeki Bazı Özel Durumlar	30
Hecelere Ayırma Sorunu	31

2. BÖLÜM

SÖZCÜK TÜRLERİ

Fiiller	36
Fiil – Tamlayıcı İlişkisi.....	36
Fiil Çekimleri.....	37
Geniş Zaman Çekimi	37
Şimdiki Zaman Çekimi ve <i>-mAktA</i> , <i>-mAdA</i> Ekleri.....	41
Dilek - Şart Çekimi	42
Emir Çekimi ve İstek Çekimi	43
Birleşik Kipli Çekimler	46
Kişi Eklerinin Yeri	48
Soru Ekinin Yeri.....	50
Soru Eki mi Soru Edatı mı?.....	51
Birleşik Fiiller.....	52
Fiil Çatısı	57
Geçişlilik – Geçişsizlik.....	58
Etkenlik – Edilgenlik	60
Meçhul Çatı.....	63
İşteş Çatı.....	64
Dönüslü Çatı.....	65
Ettirgenlik - Oldurganlık	67
Çatı Eklerinin Üst Üste Gelmesi	68
Ek Fiil.....	69
Ek Fiil Terimi Üzerine	69
“ <i>-idi</i> , <i>imiş</i> , <i>-ise</i> ” Şeklinde Üç Ayrı Ek Fiil mi Vardır?	69
Ek Fiilin Görevleri	71
Ek Fiilin Çekimleri	72
Ek Fiil ve “ <i>-ken</i> ” Zarf-Fiil Eki.....	75
Bildirme Eki <i>-Dir/-DUr</i>	76
Ek Fiilde Olumsuzluk.....	80
İsimler	80
İsim Durum Ekleri.....	80
Hâl Eklerinin Sayısı	82
İlgi Hâli.....	83

Vasıta Hâli Eki.....	84
Yalın Hâl Hakkında	84
Belirtme (Yükleme) Durumu.....	85
Hâl Eklerinin Kattığı Anlamlar.....	86
Hâl Eklerinin Kelimedeki Sayısı ve Yeri.....	86
İsim Tamlamaları	87
Zamirler.....	87
Zamirlerde Yapı	87
Zamirlerin Hâl Eki Alması.....	88
Zamirlerin Çokluk Eki Alması.....	90
Zamirlerin İyelik Eki Alması	90
Zamirlerin Edatlara Bağlanması	91
Ek Hâlinde Zamir Var mıdır?.....	91
İyelik Zamiri	92
İlgi Zamiri.....	94
Sıfatlar	95
Adlaşmış Sıfat Meselesi	96
Kurallı Birleşik Sıfat Meselesi	98
Kelime Grubu Biçiminde Sıfatlar	101
İsim Tamlaması Biçiminde Sıfatlar.....	101
Sıfat Tamlaması Biçiminde Sıfatlar	102
Sıfat-Fiil Grubu Biçiminde Sıfatlar	103
Edat Grubu Biçiminde Sıfatlar	104
Tekrar Grubu Biçiminde Sıfatlar.....	104
Bağlama Grubu Biçiminde Sıfatlar	105
Sayı Grubu Biçiminde Sıfatlar	105
Kısaltma Grubu Biçiminde Sıfatlar.....	106
Niteleme Sıfatları – Belirtme Sıfatları.....	107
+ki Ekiyle Oluşturulan Sıfatların Türü	108
Pekiştirme Sıfatları (m, p, r, s Sorunu)	109
Unvan Sıfatı Hakkında	111
Sıfat Tamlamaları	112
Zarflar	112
İşlevleri Bakımından Zarflar.....	113

Zarfların Cümle İçindeki Yeri.....	115
Kelime Grubu Biçiminde Zarflar	116
Zarfların Fiilimsileri Etkilemesi	119
Fiilimsiler.....	120
İsim-Fiiller.....	121
Sıfat-Fiiller.....	123
Sıfat-Fiillerin Cümledeki Görevleri.....	125
Fiilden Türeyen Her Sıfat, Sıfat-Fiil Olabilir mi?.....	129
Zarf-Fiiller.....	130
-iken ~ -ken Zarf-Fiil Ekinin İsimlere Eklenmesi	133
Fiilimsilerin İsim Tamlaması Kurması	135
Fiilimsi Grupları.....	138
Fiilimsilerin Fiilimsi Özelliklerini Yitirmeleri	140
Edatlar	144
Edatların Kelimelere Bağlanması.....	145
Edatların Cümleye Kattığı Anlamlar	145
“Ancak, sadece, yalnız ...” Gibi Kelimelerin Türü Hakkında	146
Ünlemler	150
Bağlaçlar	151
İlâ – İle Farkı.....	151
Ki Bağlacı – Ki Şüphe Edatı	152

3. BÖLÜM

YAPI BİLGİSİ

Kök ve Ek	153
Ortak Kök – Eş Sesli Kök	154
Gövde (Taban)	155
Eklerin Sınıflandırılması	156
Türetme (Yapım).....	157
Kök - Kelime İlişkisi.....	158
Sıklıkla Karıştırılan Ekler	160
+sIz/+sUz Eki Hakkında	164
Yabancı Unsurlar	164
Türetme ile İlgili Diğer Bazı Önemli Hatırlatmalar.....	167

Dilde Sadeleşme Çalışmaları Sırasında Türetilen Kelimeler Üzerine	168
“Oturgaçlı Götürgeç” Efsanesi.....	174
Yeni Kelimeler Üzerine Tartışmalar	174
-sal /-sel Eki Hakkında.....	178
Olumsuzluk Eki, Yapım Eki midir?	179
<i>Baksana, Gelsene, Gitsene</i> Gibi Kelimelerin Aldıkları Ekler	181
İşletme (Çekim).....	181
İsim Çekim Ekleri	182
Çokluk Eki	182
İyelik Ekleri.....	183
<i>Biri - Birisi</i> Kullanımı Hakkında.....	184
<i>Hep</i> Kelimesi Niye +i Değil de +si Ekini Alır?.....	185
Camii - Camisi Kullanımı Hakkında	185
İyelik Ekinden Sonra +II/+IU, +sIz/+sUz ve +ki Ekinin Gelmesi.....	186
Hâl (Durum) Ekleri	187
İsimler, Kip ve Kişi Eki Alabilir mi?	187
Fiil Çekim Ekleri	188
Kişi Ekleri.....	188
Kip Ekleri	188

4. BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ

Cümlelerin Öğeleri.....	189
Yüklem	189
Özne	190
Özne, Hâl Eki Alabilir mi?.....	191
Öznesiz Cümle Olur mu?.....	192
Deyim Cümlelerinde Özne.....	193
Hitaplarda Özne (Ali, ata bak.)	196
Nesne	198
Yer Tamlayıcısı.....	201
Zarf (Zarf Tümleci).....	202
“Edat Tümleci” Sorunu.....	203
Cümle Dışı Unsurlar	207

Kelime Grupları.....	208
İsim Tamlaması	212
Zincirleme İsim Tamlaması Hakkında.....	215
Tamlanan/Tamlayan Sıfat Alır mı?	217
<i>Devlet Eski Bakanı</i> mı <i>Eski Devlet Bakanı</i> mı?	220
Tamlayan ile Tamlanan Arasına Başka Unsurların Girmesi	225
Takısız İsim Tamlaması Sorunu	227
Sıfat Tamlaması.....	229
“Çok Güzel, En Güzel, En Büyük ..” Yapıları Hakkında	235
Fiilimsi Grupları.....	238
İsim-Fiil Grubu	241
Sıfat-Fiil Grubu	247
Zarf-Fiil Grubu.....	254
... <i>mAk için</i> , ... <i>Diğİ için</i> , ... <i>Diğİ zaman</i> vb. Yapılar Zarf-Fiil	
Grubu mudur?.....	257
Edat Grubu.....	264
“Onun Gibisi, Benim Gibisi, Senin Gibisi” Yapıları Hakkında	268
Bağlama Grubu.....	271
Ünlem Grubu.....	274
Sayı Grubu.....	275
Unvan Grubu	276
Özel İsim Grubu	277
Kısaltma Grupları.....	278
Tekrar Grubu	280
Birleşik Fiil Grubu.....	281
Kelime Gruplarının Unsurlarının Gösterilmesi.....	281
Cümle Türleri.....	286
Yapısına Göre Cümle Türleri Sorunu	286
Yüklem Türüne Göre Cümleler	289

5. BÖLÜM

YAZIM VE NOKTALAMA

Yazımda Birlik	296
TDK İmlâ / Yazım Kılavuzları	299
Yazım Kuralları ile İlgili Bazı Açıklamalar	301
Noktalama ile İlgili Bazı Açıklamalar	303
Kaynaklar	309

GİRİŞ

Dilin tanımı, işlevi, milletler için önemi hakkında günümüzde kadar çok şey söylenmiştir. Dil hakkında söylenen bütün sözleri bir araya getirdiğimizde şu genel tespite ulaşmak mümkündür: Dil, dünyayı değiştiren bir güçtür; hem bir zenginliktir hem de mirastır. Taşıdığı bu önemli özellikler, dili “korunması gereken bir unsur” hâline getirmektedir. Kültür değişimi ve bu değişime bağlı olarak ortaya çıkan yabancı etkiler, dil üzerindeki en önemli tehditlerden biridir. Türkçe, günümüzde kadar “yabancı etki” tehdidiyle birçok kez karşılaşmıştır. Bir dili, yabancı dillere karşı koruyacak en önemli unsurların başında dil bilinci ve dil bilgisi gelir. Diline sahip çıkan ve dilini kurallara uygun olarak kullanan bireyler, o dilin koruyucusu olmaktadır. Dilimize son yıllarda –Türkçe karşılığı olmasına rağmen– birçok yabancı kelime girmesinden ve sosyal medyadaki dil kullanımından yola çıkarak diyebiliriz ki Türk toplumundaki dil bilinci, maalesef her geçen gün azalmaktadır. Peki, dil bilincinin zaten yeterince azalmış olduğu günümüzde Türkçenin dil bilgisi ne durumdadır?

Türkçe üzerine hazırlanmış gramerlerde belli bir dönem Arap gramerinin belli bir dönem ise başta Fransızca olmak üzere Avrupa dillerinin gramerleri etkili olmuş; Türkçenin dil bilgisi, ilgili dillerin gramerlerinin kalıpları içinde ele alınmıştır. Türk dilinin özelliklerini tam olarak yansıtan, Türkçenin işleyişine uygun bir gramer sistemimizin henüz oturmadığı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Türkçeye tam olarak uygun bir gramer anlayışımız olmadığı gibi ne yazık ki mevcut gramer sisteminde de birlik sağlanamamıştır. Normal şartlarda bir dilin mutlaka geleneksel bir grameri olur; bu geleneksel gramerin bilimsel sınırları içinde değişik seviyelere bölünen konular okullarda öğretilir; üniversitelerin ilgili bölümlerinde bir yandan geleneksel gramer öğretilirken bir yandan da yeni yaklaşımlarla dil, yeniden ele alınır. Bu yeni araştırmalardan elde edilen sonuçlar, genel bir kabule ulaşırsa gramerin ilgili bölümüne aktarılır. Ancak Türk dilinin araştırılması ve dil bilgisinin öğretimi konusunda ülkemizde böyle bir sistem olmadığı ortadadır. Akademisyenler arasındaki farklı bakış açıları kuşkusuz bir zenginlik ve çeşitliliktir ancak bu durum, ister istemez asgarî müşterekliklerin bulunduğu bir “geleneksel gramer” ortaya çıkarılmasına da engel olmaktadır. Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ’ın Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) adlı eseri, bu noktada çok önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Yukarıda da vurguladığımız gibi okullarımızda öğretilmesi gereken dil bilgisi konuları, geleneksel gramerimizin bir çeşit sadeleştirilmiş, ayrıntılardan arındırılmış şekli olmalıdır. Ancak bu konuda da başarılı olduğumuz söylenemez. Okulda öğretilmesi gereken dil bilgisi konularının sınırı tam olarak çizilmediği veya hangi bilgilerin öğretileceği konusunda birlik sağlanamadığı için okullarımızdaki dil bilgisi öğretimi de bilimsellikten uzak ve dağınık bir görüntü arz etmektedir. Bu dağınıklığın genişlemesinde, yayılmasında ÖSYM ve dershanelerin de payı vardır; dil bilgisi konusunda okul ile üniversite arasında bağlantı kurmayı gerekli görmeyen kurumların, kişilerin de payı vardır. Konuyu “Edebiyat Fakültesi – Eğitim

Fakültesi” bağlamında ele alıp dil bilgisindeki bu sıkıntıyı “öğretmen yetiştirme” sorununa ve buradan hareketle Eğitim Fakültelerine bağlayanlarla da karşılaşmak mümkündür. Ancak Edebiyat Fakültesi mezunlarının da en önemli istihdam sahasının okullar olduğu, Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlerinin büyük çoğunluğunun Edebiyat Fakültesi mezunu olduğu dikkate alındığında dil bilgisindeki mevcut sıkıntının öncelikle “öğretmen yetiştirme” sorunu olmadığı anlaşılacaktır. Çünkü okullarımızdaki dil bilgisi sorunu “bilginin nasıl öğretileceği” değil “hangi bilginin doğru olduğu” noktasında kilitlenmiş durumdadır. Yani daha “Doğru bilgi hangisidir?” konusunda birlik sağlanamamıştır ki “bilginin nasıl öğretileceği” aşamasına geçilsin.

Sonuçta ülkemizde genel olarak iki farklı dil bilgisi ortaya çıkmış durumdadır: *akademik dil bilgisi*, *sınav dil bilgisi*. Dil bilgisine ait bazı bilgilerin çeşitli seviyelere bölünmesi ve buna göre öğretilmesi elbette doğrudur ama “akademik dil bilgisi” ve “sınav dil bilgisi” şeklindeki iki ayrım, maalesef planlı bir seviye bölünmesini değil; birbirinden kopuk iki farklı yaklaşımı temsil etmektedir. Ne yazık ki bu kopukluk, herkes tarafından kanıksanmış durumdadır. Akademik camia, dil bilgisi konusunda öğretmenlerin karşılaştığı bazı konulara “okulların sorunu, eğitimcilerin sorunu” diye yeterince eğilmemektir. Bunun yanında öğretmenler de “Akademik çalışmalar, üniversite içindir; okulda işime yaramaz.” düşüncesiyle dil bilgisi alanındaki yeni çalışmaları takip etmemektedir. Böyle olunca da -genel bir ifadeyle- aynı dilin iki farklı grameri oluşmuştur ve bu iki gramer, gittikçe birbirinden uzaklaşmıştır.

Dil bilgisi alanındaki bu farklılığın oluşmasında hem akademisyenlerin hem de öğretmenlerin büyük sorumluluğu vardır. Akademisyenler, elbette ki öncelikli olarak yeni yaklaşımları, gelişmeleri, meseleye bakış açılarını anlatacaklardır ancak bunu yaparken de okullardaki dil bilgisi konularıyla aralarına mesafe koymamaları; akademik bilgiler ve yaklaşımlar ile okulda anlatılacak konular arasında bağlantı kurmaları gerekmektedir. Öğretmenlerin en çok şikâyetçi oldukları nokta da burasıdır. Bazı öğretmenlerimiz, üniversitede öğrendiği hiçbir bilginin okulda işine yaramadığını ve bu nedenle dershaneler tarafından hazırlanan konu anlatım kitaplarını başvuru kaynağı olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Bunun yanında birçok öğretmenimizin de doğru bilgiye ulaşma konusunda çok fazla gayretli olmadığını söylemek mümkündür. Mesela okullarımızda *-Dir/-DUr* ekinin sadece “ek-fiil” olma işlevi öğretilir ama “Yıllardır, yolunu gözlüyorum.” cümlesindeki *-dır* eki, ek-fiil değildir. Böyle bir cümleyle karşılaşan ve konu hakkında bilgisi olmayan bir öğretmenin yapması gereken ilk şey, konuyu bilimsel kaynaklarda araştırmaktır. Gramerlerimizde bu konuda ayrıntılı bilgi vardır ve ayrıca bildirme eki konusunda yazılmış çeşitli makalelere web sitelerinden ulaşmak mümkündür. Ancak birçok öğretmenimiz, fakülteden mezun olduktan sonra Zeynep Korkmaz’ı, Muharrem Ergin’i veya Türk dili üzerine çalışmaları bulunan diğer hocalarımızı hiç duymamış gibi davranmakta; makalelerin sadece vize, final sınavları için okunması gereken birer ders notu olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle kafa-

sındaki soruya bilimsel olmayan kaynaklarda cevap aramakta, sorusuna herhangi bir cevap bulamayınca da ya yeni bir ekle karşılaştığını düşünüp bu eke kendince bir isim vermekte ya da en kurtarıcı yolu seçerek “istisna” demektedir.

“Sınav dil bilgisi”, başta dershanelerde çalışan öğretmenler olmak üzere sınavlara yönelik kitap hazırlayan herkese neredeyse sonsuz bir serbestlik kazandırmıştır. Bu kitaplarda ÖSYM’nin hiçbir sınavında sorulmamış bilgilerle ve terimlerle karşılaşmak da mümkün olmaktadır. Gelinek noktada sınavlara yönelik hazırlanan her konu anlatım kitabı “ayrı bir gramer”; deneme sınavı veya konu anlatım kitabı yazan her öğretmen de “ayrı bir gramerci” konumunu almıştır. Türk dilinde henüz açıklığa kavuşturulmamış konular vardır ama bir öğretmenin mesleğini icra ederken kafasına takılması muhtemel pek çok konu hakkında, gramerlerimizde veya makalelerde yeterince bilgi bulunmaktadır. Bu tür durumlarla karşılaşan bir öğretmen, yeni bir terim kullanmadan veya “istisna” demeden önce konuyu mutlaka bilimsel kaynaklarda araştırmalıdır. “Sınava yönelik kitap hazırlıyor” olmak, sınavlarda hiç kullanılmamış terimleri kullanmayı ve bilimsel anlamda zaten çözülmüş bulunan bazı konuları, Türkçenin yeni bir sorununu keşfetmiş gibi ele alıp da bu sorunu bilimsel olmayan açıklamalarla çözmeye çalışmayı gerektirmemelidir.

Dil bilgisi konularındaki bu farklılık, her şeyden önce Türkçeye, milli kültüre zarar vermektedir. Okuldayken Türkçeyi “bol istisnalı, birçok kuralı kişiden kişiye değişen bir dil” olarak gören öğrencide dil bilincinin yerleşmesi beklenemez. Dil bilinci olmayan bir insanın da dilini koruması ve diline özen göstermesi beklenebilir. Yabancı dil etkisi Türkçeye ne kadar zarar veriyorsa dil bilgisi öğretimimizdeki bu kargaşa da Türkçeye o kadar zarar vermektedir. Bu nedenle “dil bilgisinin okuldaki durumu ve öğretmenlerimizin dil bilgisi alan yeterliliği” sadece öğretmenlerin, eğitimcilerin değil; başta bu alanın uzmanları olmak üzere herkesin ortak sorunudur. Bu konuda ilk görev kuşkusuz Türk Dil Kurumuna ve Milli Eğitim Bakanlığına düşmektedir. Türk Dil Kurumu, okullarda kullanılmak üzere bir gramer hazırlamalı, üniversitelerde yapılan yeni çalışmalar doğrultusunda gerekli durumlarda belirli aralıklarla bu grameri yenilemeli; Milli Eğitim Bakanlığı da bu gramer çerçevesinde hangi dil bilgisi konusunun hangi sınıf düzeyinde öğretileceğine karar vermelidir. Bu gramer, hem ders kitaplarında hem de öğrencilerin gireceği bütün sınavlarda kaynak kitap olarak kabul edilmelidir. Dil bilgisi öğretimimizdeki bu karışıklığı ortadan kaldırmanın en etkili yolu, budur.

Elinizdeki bu kitap, yukarıda açıklamaya çalıştığımız bu önemli sorunun çözümüne az da olsa bir katkıda bulunmak amacıyla atılmış çok küçük bir adımdır. Üniversitelerin ilgili bölümlerinde dil bilgisi ile ilgili birçok ders bulunmaktadır. Ancak eğitimin her kademesinde olduğu gibi lisans öğreniminde de her öğrencinin eşit derecede öğrenmesi veya öğretilmesi planlanan bütün bilgilerin verilmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle de bazı öğretmenlerimiz, dil bilgisi konusunda yeterli birikime sahip olmadan göreve başlamaktadır. Dil bilgisinin çeşitli alanlarında kendini geliştirmek isteyen öğretmenlerimiz, bu kitaptaki açıklamalar yardımıyla ilgili konulardaki bilgilerini pekiştirme imkânı bulacaktır. Kitap, bir

öğretmenin meslek hayatı boyunca karşılaşması muhtemel pek çok soruya ilişkin bilimsel açıklamalar içermektedir. Bu yönüyle hem öğretmenler hem de öğretmen adayları için önemli bir kaynak olma niteliği taşımaktadır.

Kitapta sadece tartışmalı konulara ve gramerlerimizde yeterince açıklanmadığını düşündüğümüz bazı önemli noktalara değinilmiştir. Herkes tarafından bilinen konulara mümkün oldukça yer verilmemiştir. Kitaptan yararlanılmasını kolaylaştırmak amacıyla bölüm başlıklarında ve ana başlıklarda geleneksel gramerimizdeki sınıflandırmalar esas alınmıştır. Ancak alt başlıklarda yer yer geleneğin dışına çıkmış ve bilgiye ulaşmayı kolaylaştırıcı başlıklar kullanılmıştır. Konular açıklanırken sadece belli bir kitap veya belli bir görüş değil, konuyla ilgili bütün görüşler, çalışmalar dikkate alınmıştır. Ders kitaplarında veya sınavlara yönelik hazırlanan kitaplarda sıklıkla karşımıza çıkan ve yanlış olduğunu düşündüğümüz bazı bilgiler için “yanlıştır” demekle yetinilmemiş; bu konular, karşılaştırmalı örneklerle ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Böylelikle “akademik dil bilgisi” ile “sınav dil bilgisi” arasındaki boşluğun giderilmesi amaçlanmıştır. Kitabın hacminin artmaması için gerekli durumlarda örnek sayısı azaltılmıştır.

Terim karmaşası yaratmamak için kitapta yeni terimler önermekten mümkün oldukça kaçınılmış; yine bilgiye kolay ulaşılmasını sağlamak amacıyla geleneksel dil bilgisindeki terimler kullanılmıştır. Bir konuda araştırmacılar tarafından önerilen farklı terimler varsa konu anlatımı sırasında bu terimlere de yer verilmiştir. Ancak bu konuda da seçici davranılmıştır. Mesela “zarf” ve “belirteç” terimleri, birbirinin karşılığı olarak kullanılmaktadır ve bu terimler, alanla ilgili olan herkes tarafından bilinmektedir. Bu nedenle kitapta hangi araştırmacıların “zarf”, hangi araştırmacıların “belirteç” terimini kullandığına değinilmemiştir. Bunun yanında Muharrem Ergin, birçok çalışmada kullanılan ve genel kabul görmüş olan “ek-fi-il” terimi yerine “isim fiili” terimini kullanmaktadır ki bu, belirtilmesi gereken önemli bir özelliktir ve ilgili bölümde bu bilgiye yer verilmiştir.

Gözlemlediğimiz kadarıyla öğretmenlerimizin en az bilgi sahibi olduğu konu, kelime gruplarıdır. Kelime grupları; sözcük türleri ve cümlenin öğeleriyle de bağlantılı bir konudur ve cümlenin öğelerinde yapılan yanlışlıkların birçoğu, kelime grupları konusundaki bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kitapta kelime gruplarına ayrı bir önem verilmiş; bu konu çok daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yazım ve noktalamayla ilgili olarak çok fazla bilgi kirliliği bulunduğu için bu konuya da kitapta bir bölüm ayrılmıştır.

Kitapta hem geleneksel dil bilgisine ilişkin açıklamalara hem de yeni yaklaşımlara yer verilmiştir. Mesela nesne konusunda geleneksel dil bilgisi doğrultusunda bir öğretmenin bilmesi gereken bilgiler sıralandıktan sonra bu konudaki yeni yaklaşımlar da anlatılmıştır. Böyle yapılarak hem öğretmenlerimizin de konu hakkında düşünmesi ve konuya katkıda bulunması amaçlanmış hem de ilerleyen yıllarda gramerimize girmesi muhtemel yeni konular için zihinsel bir altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. SESLERİN SINIFLANDIRILMASI

§1. Ses, bir nesnenin titreşmesi sonucunda, nesne ile hava boşluğu arasında oluşan enerji türüdür (Karaağaç, 2010,18). *Ses* ile *harf*, sıkça birbirine karıştırılan kavramlardır. *Harf*, sesin yazıdaki işaretidir, karşılığıdır. Lâtin kökenli Türk yazı sisteminde her harf bir sese karşılık gelmektedir ancak bazı yazı sistemlerinde bir *sesi* karşılamak için birden fazla *harf* kullanılmaktadır. İngilizcedeki *sh* harflerinin /ş/ *ch* harflerinin /ç/ sesini karşılaması; 1928'den önce kullandığımız alfabede kelime başındaki /u/, /ü/, /o/, /ö/ seslerinin iki harfle (ﺀ) karşılanması, buna örnektir.

§2. Türkçedeki bazı sesler oluşurken akciğerden itilen hava ağız boşluğunda herhangi bir engele çarpmaz. Bu sesler, “ünlü” olarak adlandırılır. Bazı sesler ise diyaframdan itilerek ses tellerinden geçen havanın ağızdaki *diş*, *dudak*, *damak* gibi engellere çarpması sonucu oluşur. Bu sesler de “ünsüz” olarak adlandırılır. Sonuç olarak bir ünsüz sesin sesletilmesi için mutlaka bir engele çarpması gerekir. Dişleri dökülmüş bir yetişkin insanın /d/ veya /t/ seslerini doğru olarak çıkarması mümkün değildir. Mesela bebekler *ma*, *ba* hecelerini kolaylıkla çıkarırlar; hatta bilinçsiz olarak bu heceleri tekrarlayıp *ma-ma*, *ba-ba* derler. Çünkü /b/ ve /m/ sesleri birer çift dudak ünsüzüdür. Diş ünsüzlerinin çıkarılabilmesi için diş eti ve diş gelişimi gereklidir ama dudak ünsüzleri için böyle belirgin bir ağız gelişimi şart değildir. Bu hecelerdeki /a/ sesi de zaten herhangi bir engele çarpması gerekmeyen bir ünlü olduğu için *ma-ma*, *ba-ba* hecelerini seslendirmek kolaylaşır.

1.1. Ünlülerin Sınıflandırılması

§1. Dil bilgisi öğretimimizde ünlüler sınıflandırılırken *kalın – ince, düz – yuvarlak, dar – geniş* gibi terimler kullanılmaktadır. Ünlülerin öğretimi sırasında -özellikle ilkokulda- daha kolay öğretmek ve kalıcılığı sağlamak amacıyla ünlü ile o ünlüyü karşılayan harfin şekli arasında zaman zaman ilişki kurulmaktadır ki bu uygulama, çok da doğru değildir. Mesela /ɪ/, /u/, /o/ kalın ünlüleri ile /i/, /ü/, /ö/ ince ünlülerini daha kolay ayırt edebilmek için okullarımızda “*noktalılar ince, noktasızlar kalın*” gibi bazı ipuçları verilmektedir. Yine düz – yuvarlak ayrımı yapılırken /o/, /ö/ seslerinin şeklinden yola çıkılmaktadır. Bu gibi ipuçları ilk bakışta faydalı görülebilir ama bütün seslerde geçerli olmadığı için öğrenciyi yanlışla sürüklemesi de mümkündür. Mesela “*noktalılar ince, noktasızlar kalın*” şeklindeki bir ipucunu /a/ ve /e/ seslerine uyarlamak mümkün değildir. Yine sadece harfin şeklinden yola çıkarak /o/ sesini yuvarlak olarak öğretirsek başka bir öğrenci /ɪ/ sesini de biçiminden dolayı “kalın ünlü” değil de “ince ünlü” olarak düşünebilir.

Oysa ünlülerin nasıl sınıflandırıldığını uygulamalı olarak öğretmek mümkündür ve birçok öğretmenimiz *düz-yuvarlak* ayrımını dudakların aldığı şekle göre (harfin şekline göre değil), *dar-geniş* ayrımını da çenenin açılma durumuna göre (harfin şekline göre değil) uygulamalı olarak zaten öğretmektedir. Biz burada özellikle *kalın-ince* ayrımı üzerinde durmak istiyoruz:

§2. *Kalın ünlü ve ince ünlü* terimleri öğrencinin zihninde ister istemez biçimsel bir çağrışım yaratmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi *düz - yuvarlak* ayrımında dudakların aldığı biçimsel durum, bu çağrışımı perçinlemektedir. Bu nedenle *ince – kalın* terimleri yerine *ön – arka* terimlerini kullanmak daha doğrudur. Sesletme anında dilin arka kısmı kabarır, dil arkaya doğru çekilirse /a/, /ɪ/, /o/, /u/ ünlüleri oluşur. Dilin ön kısmının kabarıp alt dişlerin arkasına belli belirsiz temas eder duruma gelmesiyle ise /e/, /i/, /ö/, /ü/ sesleri oluşur. Bu oluşumun sınıf içinde uygulamalı olarak gösterilmesi de mümkündür. Sonuç olarak genelde *kalın ünlü* adını verdiğimiz /a/, /ɪ/, /o/, /u/ sesleri ağız boşluğunun arkasında oluştuğu için “*art ünlü*”; genelde *ince ünlü* adını verdiğimiz /e/, /i/, /ö/, /ü/ sesleri ağız boşluğunun önünde oluştuğu için “*ön ünlü*” olarak adlandırılır.

§3. Teknolojinin gelişmesi, Türkçedeki ünlü ve ünsüzlerin özelliklerinin tespit edilmesinde ve sınıflandırılmasında yeni imkânlar tanımıştır. Bu konuda Volkan Coşkun’un Almanya Trier Üniversitesindeki fonetik laboratuvarında yaptığı çalışmalar önemlidir. Coşkun, /ɪ/ ünlüsü söylenirken dilin arka kısmının değil de orta kısmının kabardığını tespit etmiştir (Coşkun, 2001). Fonetik laboratuvarları ile ilgili ayrıntılı bilgi için Volkan Coşkun’un *Fonetik ve Fonetik Laboratuvarları* adlı çalışmasına (Coşkun, 2000) bakılabilir.